

Vlaanderen 1384 – 1482

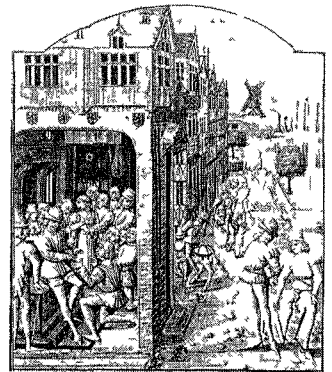
Tijdens de Bourgondische periode kon het graafschap Vlaanderen, in tegenstelling tot alle andere Nederlandse gewesten, genieten van een vrijwel ongestoorde uiterlijke rust en een onaangetaste stabiliteit van de dynastie. Het grondgebied bleef gelijk sinds de teruggave in 1369 van Waals-Vlaanderen (Rijsel-Dowaai-Oorschie), dat bij het huwelijk van Filips de Stoute met Margaretha van Male in 1305 aan de Franse kroon was vervallen. Pas de oorlogen van Lodewijk XIV zouden weer delen van Vlaanderen kosten. De machtswisseling van het huis van Bourgondië-Valois werd op zich zelf nooit betwist, evenmin als de opvolgingen. Pas het regentschap over de minderjarige kinderen van Maria van Bourgondië zou vanaf 1482 een dynastiek probleem scheppen; het scherpst in Vlaanderen dat sedert 1128 daar niet meer mee geconfronteerd was geweest. In tegenstelling tot vele andere Nederlandse landsheren in hun tijd waren de hertogen van Bourgondië niet buitensporig spilziek, onbekwaam, lichtzinnig, geestesziek of van zwakke gezondheid. Naast het dynastieke toeval, dat ongetwijfeld een grote rol speelde in de lotgevallen van landen, waren toch ook menselijke en bestuurlijke kwaliteiten van groot belang. In het geval van Vlaanderen en Bourgondië hebben deze factoren een eeuw lang in gunstige zin gewerkt. Zonder dat zou er geen 'gouden eeuw van Bourgondië' denkbaar zijn geweest, met juist het graafschap Vlaanderen als vertrekpunt en belangrijkste basis.

Deze dynastieke omstandigheden hebben ertoe bijgedragen dat Vlaanderen, in tegenstelling tot bij voorbeeld Luik en Brabant en nog vele andere middeleeuwse vorstendommen, niet beschikte over constitutionele akten waarin de onvervreembare rechten van de onderdanen tegenover hun vorsten waren vastgelegd. Elders waren die documenten immers altijd ontstaan in crisissituaties van de dynastie (vandaar vormen als Testamenten, Blijde Inkomsten en Vredes). De enige Vlaamse akten van dien aard dateren overigens ook uit dergelijke omstandigheden (1305, 1379, 1477). Hun betekenis bleef evenwel beperkt wegens de constant sterke machtspositie van de representatieve instellingen.¹ Wat de openlijke conflicten betreft tussen graaf en onderdanen, kon de eerste zich naar oude traditie steeds handhaven door een beroep te doen op de interventie van zijn suzerain, de koning van Frankrijk. In die omstandigheden hoefde de graaf niet met zijn onderdanen te onderhandelen, hij bestrafte ze.

Afwikkeling van de Gentse Oorlog

Het was in een dergelijke situatie dat Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, op 30 januari 1384 bij het overlijden van zijn schoonvader Lodewijk van Male, laatste mannelijke telg uit het grafelijke huis van Dampierre, in naam van diens dochter het bewind over Vlaanderen op zich nam. In september 1379 was de grote Gentse opstand uitgebroken naar aanleiding van een conflict over de jurisdictie van landheer en stad. Op een ruimer vlak deed zich hier opnieuw de vraag voor, die reeds ten tijde van graaf Lodewijk van Nevers acuut was, of de grote steden, en Gent in het bijzonder erin zouden slagen hun hegemonie over het graafschap te vestigen. Bij deze in wezen politieke tegenstelling kwamen ook die tussen de onderdrukte arbeiders in de textielsector en de poorters bij alsmede de deprivaties van verarmde boeren.² De opstandige Gentenaars bepaalden zich niet tot een hervorming van hun eigen bestuur, maar zij trokken met een militie door heel Vlaanderen en

Lodewijk van Male tijdens de vredesonderhandelingen met de burgers van Gent, 1382. Miniatuur uit de 'Breslauer Froissart'





*Het wapen van Karel de Stoute
Vooraanzicht van zijn
praalgraf in de O L
Vrouwekerk te Brugge,*

*vervaardigd door de Antwerpse
bronsgieter en medailleur
Jacob Jonghelinckx, die het
in 1563 voltooide*

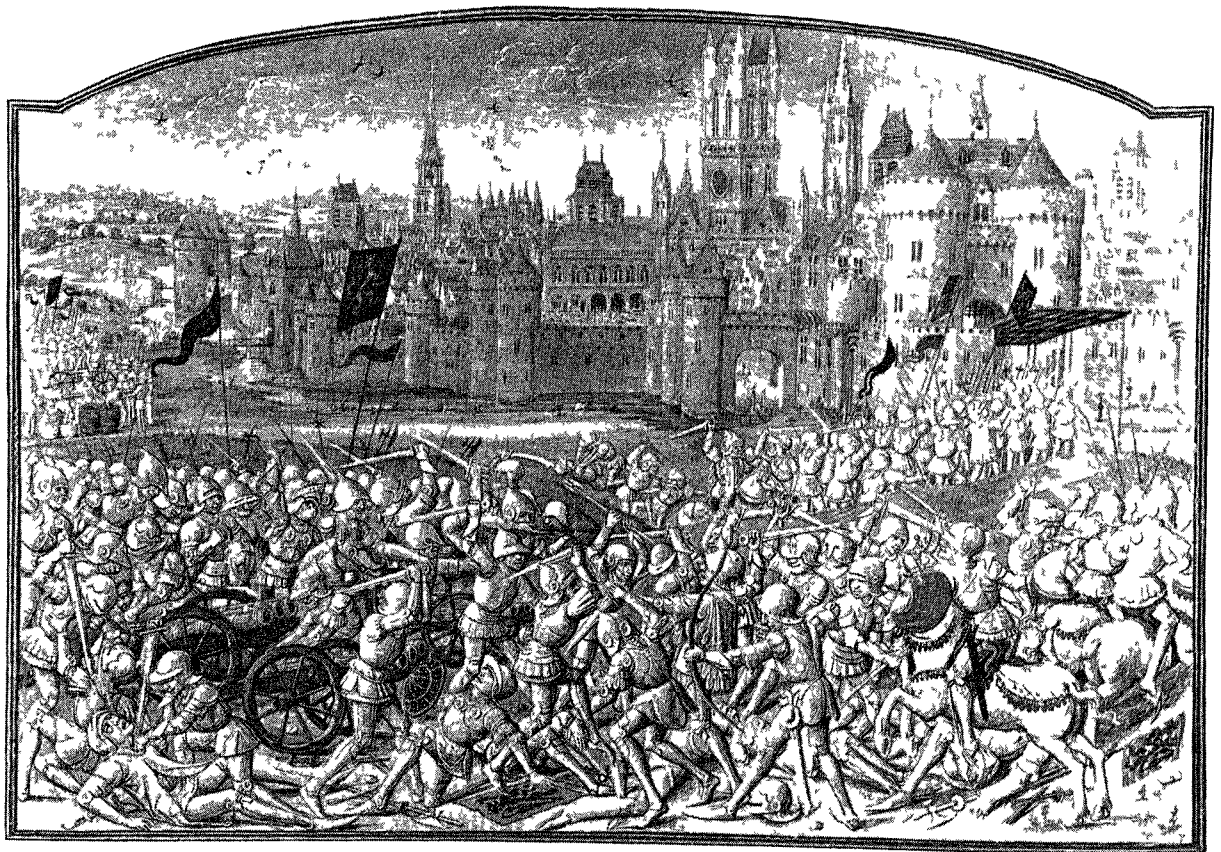
vestigden in Ieper en Brugge bevriende regimes met de steun van de voordien onderdrukte wevers.

Op verzoek van Margaretha van Artesië, moeder van Lodewijk van Male en Franse prinses, beijverde Filips de Stoute zich om orde en rust in zijn toekomstig erfgoed te herstellen. Dank zij zijn diplomatiek optreden kwam op 1 december 1379 een akkoord tot stand waarbij de gevluchte graaf alle Gentse eisen inwilligde en bovendien een controlelichaam over de ambtenaren moest aanvaarden namens de drie grote steden. Tijdens de volgende maanden bleven de Gentenaars oproerig en de graaf slaagde er niet in, ondanks het toenemend isolement van de opstandelingen, hen te onderwerpen. Wegens de internationale repercussies in het kader van de Honderdjarige Oorlog kon Filips de Stoute zijn positie als regent van de koning van Frankrijk aanwenden en Franse legers inschakelen. Ondanks twee verpletterende nederlagen (Westrozebeke 1382 en 1383) waren de opstandelingen nog niet overwonnen bij het overlijden van de graaf. De militaire incidenten sleepten nog twee jaar voort, en ook een derde grootscheepse interventie met Franse troepen kon de onderwerping van Gent niet afdwingen. Filips kon wel door onderhandelingen de vrede van Doornik sluiten in december 1385, waarbij Gent in ruil voor het verzaken aan elke alliantie met Engeland, behoud van alle privilegiën, amnestie en handelsvrijheid verwierf. Dit eervolle resultaat getuigt van de staatsmanszin van Filips de Stoute: door aan de uitgeputte opstandelingen een morele overwinning te gunnen, maakte hij ze voor lange tijd politiek ongevaarlijk zonder de stad economisch te wurgen.

Blijkens de registers van de confiscaties van goederen van opstandelingen na december 1382, was de opstand over grote delen van Vlaanderen verspreid. De helft van de minstens 3269 personen wier bezittingen aan de graaf vervielen – over de ongetwijfeld talrijke bezitlozen zwijgen de bronnen – woonde in de uitgestrekte kasselrij Kortrijk, waar twee derden van de bestrafte boeren niet meer dan een bunder land bezaten. Terwijl te Gent ook onder de poorters en middenstanders velen hun bezittingen geconfisqueerd zagen, lag het overwicht in de andere steden duidelijk bij de lage bezittende klasse, voornamelijk werklieden in de textielambachten.³ Hieruit blijkt nogmaals het dubbele karakter van de opstand: een in oorsprong politiek conflict te Gent, een louter sociaal conflict elders. De aspiraties die de Gentenaars hadden bewogen, bleven nog tot ver in de 16de eeuw een strijdpunt met de landsheren vormen.

Een nieuwe dynastie, een nieuw perspectief

Hoewel de afwikkeling van de Gentse oorlog de volle aandacht opeiste, ontging de tijdgenoten toch niet het belang van de dynastieke overgang die zich intussen had voltrokken. Filips de Stoute stond in hoog aanzien als zoon, broer en oom van opeenvolgende koningen van Frankrijk. De minderjarigheid, van 1380 tot 1388, en de zwakzinnigheid vanaf 1392 van koning Karel VI verleenden Filips als regent een invloedrijke positie aan het hof. Daarvan maakte hij niet alleen gebruik in Vlaanderen, maar ook voor de strijd van Brabant tegen Gelre kon hij Franse legers inzetten. Voor Filips betekende het erfgoed van zijn gemalin een substantiële en ook strategisch interessante verrijking. Margaretha erfde namelijk van haar vader niet alleen het welvarende Vlaanderen met het markiezaat Antwerpen en de heerlijkheid Mechelen, maar ook het aanpalende graafschap Artesië, het kleine meer oostwaarts gelegen graafschap Rethel, het graafschap Nevers, het vrijgraafschap Bourgondië (Franche Comté) en de heerlijkheid Salins. Deze laatste drie gebieden grensden aan het hertogdom Bourgondië, zodat Filips nu regeerde over twee uitgebreide landencomplexen. Het belang van de aanwinsten door het huwelijk werd nog verhoogd door de teruggave van Waals-Vlaanderen dat sedert 1305 aan de kroon was vervallen. Ten opzichte van zijn oorspronkelijk *apanage* verbeterde Filips dus zijn positie in alle opzichten. Aan het Franse hof kon hij zich met nog meer gezag als de belangrijkste kroonvazal manifesteren. Vlaanderen speelde



*Overwinning van de Gentenaars
onder Filips van Artevelde
voor de poorten van Brugge
in 1382*

*Rechts herkent men de Hallen
en de OLV-toren, links de
St-Jacobstoren*

*Miniatuur uit de 'Chroniques'
van Froissart (15de eeuw)*

*Bayerische Staatsbibliothek,
Berlijn, fol 287*

bovendien politiek-geografisch een belangrijke rol in de Honderdjarige Oorlog. Ook was het veel rijker dan Bourgondië: het noordelijke landencomplex leverde hem twee derde op van al zijn inkomsten. En tenslotte: Filips erfde van zijn schoonvader ook nog allerlei aanspraken en ambities ten opzichte van andere Nederlandse gewesten . . .

Verwevenheid van de vorstendommen

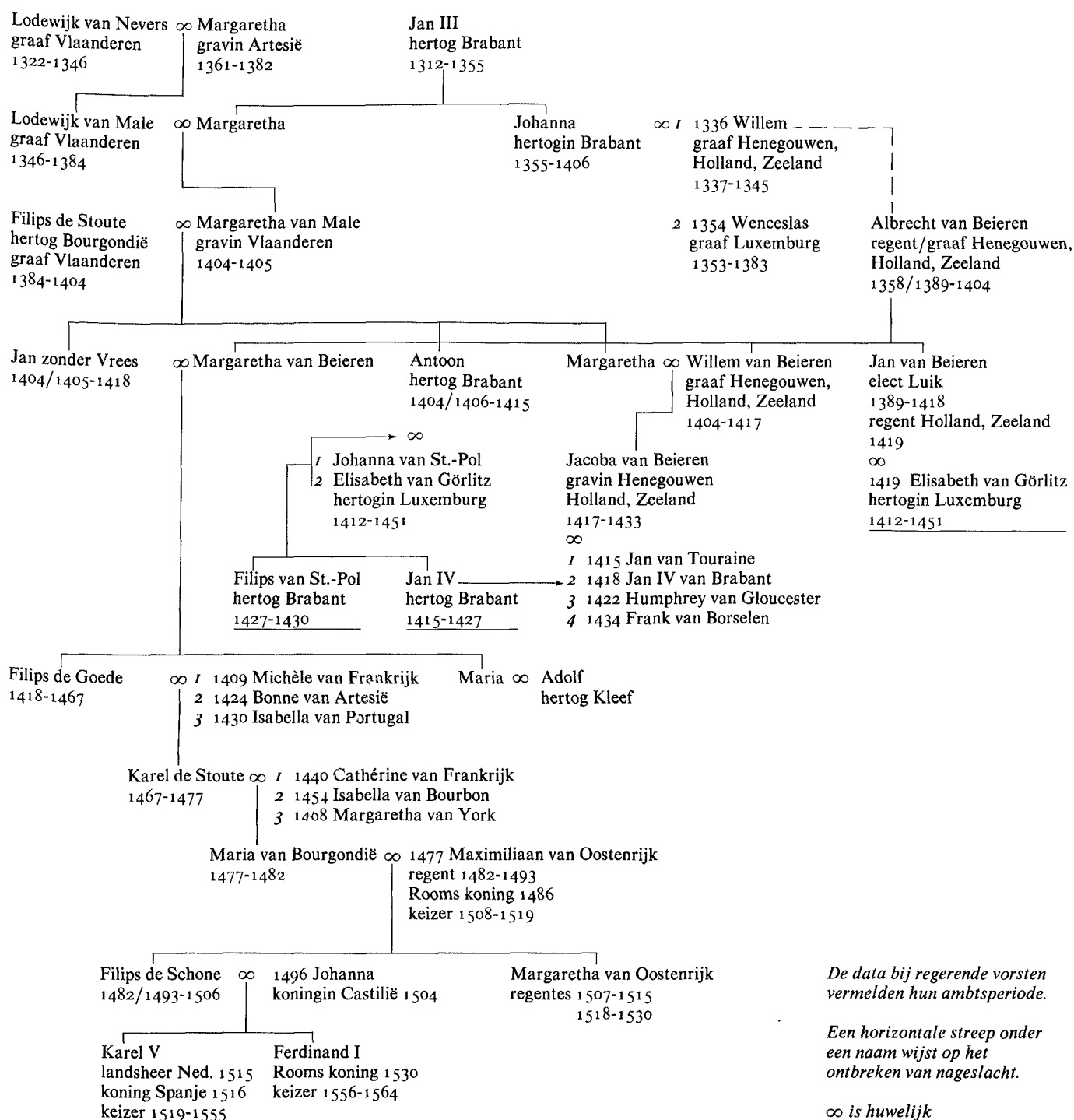
Een voorbeeld daarvan was het dubbele huwelijk in 1385 gesloten tussen telkens een zoon en een dochter van Filips de Stoute en Albrecht van Beieren, toen nog namens zijn krankzinnige broer regent over Henegouwen, Holland en Zeeland. Zo huwde de erfgenaam van deze drie gewesten met een van Filips' dochters, en diens oudste zoon Jan met de enige dochter van Albrecht. Dergelijke huwelijken waren bij middeleeuwse vorsten gebruikelijk, zonder dat daaruit steeds even spectaculaire unies voortvloeiden als in dit geval. Met deze huwelijken beoogde men eigenlijk heel andere dingen: Albrecht wilde een zodanig machtsevenwicht tussen de Nederlandse vorstendommen bewaren dat zijn landen daarin nog een voornaam positie zouden innemen. Filips beoogde vooral Brabant definitief in de invloedssfeer van zijn nageslacht te brengen. Het huwelijkscontract stipuleerde daarom dat Jan zonder Vrees de beide Bourgondische vorstendommen met Nevers zou erven en in de Nederlanden Brabant, waaraan Antwerpen opnieuw zou worden toegevoegd, Limburg en Mechelen, maar niet Vlaanderen en Artesie.⁴ Niemand kon toen vermoeden dat de tweede generatie zowel in Henegouwen, Holland-Zeeland als in Brabant-Limburg-Mechelen kinderloos zou blijven, zodat de door Filips niet direct beoogde, en door Albrecht vooral niet gewilde vereniging er toen toch kwam.

Overigens is het treffend hoe nauw reeds omstreeks 1400 alle vorstenhuizen in de Nederlanden met elkaar waren vervlochten. Graaf Lodewijk van Male huwde een dochter van Jan III van Brabant en ontleende daaraan rechten op het hertogdom. Diens oudste dochter huwde eerst met Willem, graaf van Henegouwen-Holland-Zeeland, dan met Wenceslas, hertog van Luxemburg en graaf van Chiny. Jan van

Beieren, zwager van hertog Jan zonder Vrees en Willem, grâaf van Henegouwen etcetera, was elect (dat wil zeggen verkozen om bisschop te worden) van Luik. Toen hij de kerkelijke loopbaan afwees en macht verwierf in Holland, huwde hij met de hertogin van Luxemburg, Elisabeth van Görlitz, die eerst de echtgenote was geweest van Antoon, de hertog van Brabant. Uit dit nog onvolledige overzicht moge blijken dat, nog lang vóór Filips de Goede de meeste Nederlandse vorstendommen in één hand verenigde, de onderlinge banden reeds sterk waren en personele unies veelvuldig voorkwamen. Zonder deze fase van nog onvaste betrokkenheid zou de latere staatsvorming veel moeizamer zijn verlopen.

In dit opzicht is nog relevant dat de ruil van Vlaanderen en Brabant tussen Jan zonder Vrees en zijn dertien jaar jongere broer Antoon vooral heeft plaatsgevonden omdat de Brabantse onderdanen een vorst wensten die werkelijk in hun

De convergentie van de vorstelijke dynastieën in de Nederlanden



midden woonde en die de belangen van het hertogdom niet ondergeschikt zou maken aan die van Bourgondië of Frankrijk. Hierbij speelde de huiver voor inlijving van een rijkswild bij het koninkrijk eveneens een rol. Van enige weerstand van de Brabanders tegen een personele unie met Vlaanderen of andere Nederlandse vorstendommen was evenwel geen sprake.⁵

De eenmaking van de Nederlanden zoals die in 1433 een feit werd, was een proces dat niet geheel bewust is nagestreefd. De 14de-eeuwse vorsten weken met hun huwelijkspolitiek niet af van de algemene tendens tot machtsuitbreiding. Hier convergeerden evenwel drie factoren:

1 het uitsterven van de regerende geslachten in Brabant, Henegouwen, Holland, Zeeland en Namen;

2 het handige en krachtvolle ingrijpen van de hertogen van Bourgondië;

3 de bereidheid van de onderdanen in deze gewesten om zich tot een meer dan toevallige en oppervlakkige personele unie te laten verenigen.

De economische verwevenheid van de kerngebieden was zeker niet vreemd aan de niet louter passieve medewerking van de bevolking. Hoewel de familiebanden al in vroegere generaties waren geschapen, kan aan Filips de Goede de verdienste niet worden ontzegd dat hij de voorhanden zijnde omstandigheden maximaal in zijn voordeel wist te benutten. Hij zal daardoor ook geleidelijk de visie hebben ontwikkeld van een territorium der Nederlanden als eenheid.

De grote oriëntaties van de Bourgondische politiek

De hierboven geschetste internationale constellatie (n.b.: natie wordt hier nog opgevat als het vorstendom dat voor de tijdgenoot inderdaad gold als zijn vaderland) oefende grote invloed uit op de interne ontwikkeling van het graafschap Vlaanderen. Alles wel beschouwd, waren de banden tussen de Nederlandse gewesten onderling, maar uiteraard ook met Franse en Duitse vorstendommen, zo hecht dat de binnenlandse politieke verhoudingen in ruime mate werden bepaald door wat zich daarbuiten afspeelde. Op het terrein van de economische betrekkingen is dit vanzelfsprekend, maar het geldt tevens voor de militaire en fiscale situatie en de institutionele ontwikkeling.

Vanuit dit perspectief zijn er drie fasen te onderscheiden: vóór 1430/1435, tot 1473, en daarna. De scheidslijnen zijn vrij precies te trekken: de eerste betreft zowel de territoriale afrondding, de hervorming van het muntstelsel, als de omkering van de internationale allianties; de tweede heeft betrekking op de grootscheepse wetgevende activiteit van Karel de Stoute, gekoppeld aan de heroriëntering van zijn buitenlandse politiek. In de volgende bladzijden zal een poging worden gedaan aan te tonen dat deze omschakelingen fundamenteel waren, en dat er ook een logische samenhang bestond tussen de veranderingen die zij teweegbrachten op vele gebieden van het maatschappelijk leven.

Globaal kan de eerste periode worden gekenmerkt door de primaire gerichtheid van de vorst op buitenlandse doelstellingen, de tweede door de concentratie op binnenlandse problemen (in de zin nu van het bijeengebrachte complex van 'landen van herwaarts over'), de derde periode opnieuw door het overheersen van de buitenlandse politiek. Deze verschillende oriëntaties waren in hoge mate bewuste, zij het vanuit hun machtsstreven vrij evidente, keuzen van de vorsten. De gevolgen hiervan hebben zich vooreerst laten voelen in de figuratie van de hertog tegenover de andere machten van het graafschap: de gekozen doelstelling van het beleid bepaalde welke concessies intern wel of niet konden of moesten worden gedaan, dan wel welke eisen moesten of konden worden gesteld. Met andere woorden, de politieke gedragslijn van de regering bepaalde de grootte van militaire lasten en fiscale druk, met de economische en monetaire gevolgen van dien. Ze was gericht op verzoening met, of op onderwerping van interne machten. Nogmaals, de keuze van de politieke doelstellingen was bepaald niet willekeurig: als de 'kunst van het mogelijke' ging ze vanzelfsprekend uit van de omstandigheden die op een bepaald moment het gunstigst leken voor de consolidatie en/of uitbreiding van de macht



*Hanzekoggen worden in een haven geladen
Pentekening uit een handschrift over de Trojaanse Oorlog van Conrad von Wurzburg (circa 1440)
Germanisches Nationalmuseum, Neurenberg, Ms 998*

van de hertogen van Bourgondië. Tot de factoren die de uitgangssituatie bepaalden, behoorden zeker ook de economische. Anderzijds is het even waar dat het eenmaal gekozen beleid de kansen op economische ontplooiing sterk beïnvloedde. Bovenal staat het echter vast dat de behoeften van de onderdanen (Vlaamse of andere) in eerste instantie ondergeschikt bleven aan de machtspolitiek van de hertogen.

Externe uitbouw en interne pacificatie 1384-1430/1435

ECONOMISCHE POLITIEK

Het belangrijkste probleem waarmee de Bourgondische administratie in Vlaanderen werd geconfronteerd tijdens de eerste jaren van haar machtsuitoefening, betrof het herstel van de economische activiteit die ernstige schade had geleden door de oorlog van 1379-1385. De landbouwproductie was zo sterk gedaald dat het herstel tien tot vijftien jaar vergde. Op commercieel gebied had het door graaf Lodewijk van Male in 1380 uitgevaardigde verbod van buitenlandse handel in Vlaanderen de laatste nog achtergebleven vreemde handelaren verdreven. De Hanze vaardigde na jarenlange moeilijkheden in 1388 een blokkade van Vlaanderen uit. Het kantoor werd naar Dordrecht verplaatst. De Engelsen hadden hun wolhandel op Middelburg geconcentreerd. Deze situatie ruïneerde Brugge, waar juist het contact tussen handelaars uit alle delen van Europa essentieel was. De vele centra van textielnijverheid, die nog in belangrijke mate aangewezen bleven op Engelse wol, verkeerden in rood, te meer daar ook de inlandse schapenteelt door de oorlog had geleden. De hele Vlaamse zeevaart-activiteit had te lijden onder piraterij.⁶

De Brugse handelaars ijverden onverdroten voor een normalisering van de handelsbetrekkingen. Reeds in 1384 verkregen zij nieuwe privilegiën voor de Catalanen en Portugezen, in 1385 voor La Rochelle en Saint-Jean-d'Angély; in 1387 breidde de hertog de vrijhandel in Vlaanderen uit tot alle naties . . . behalve Engeland. Wel kregen de Ieren en de Schotten, als traditionele bondgenoten van Frankrijk, handelsprivilegiën in Vlaanderen en met name de meest zuidelijke Schotse

havenstad Berwick-on-Tweed. Als regent van Frankrijk kon Filips de Stoute in de Honderdjarige Oorlog moeilijk anders dan de strijd tegen Engeland steunen. Daarom moesten de Vlaamse havens dienen als uitvalsbasis voor geplande invasies. Daarmee schaadde hij echter flagrant de economische belangen van zijn Vlaamse onderdanen, die zich dan ook daarop beriepen om hem beden te ontzeggen. De export van Engels laken bloeide juist in deze jaren op, dank zij de verplaatsing van de Genuese en Venetiaanse handelsnaties naar Engeland. Ook Holland en Zeeland vonden baat bij de uitschakeling van de Vlaamse handel en industrie. Het duurde nog tot 1392 voor de onderhandelingen met de Hanze leidden tot een terugkeer naar Brugge. Ook hier gingen de meeste initiatieven uit van de lokale handelaarsfamilies, die goed vertegenwoordigd waren in het stadsbestuur. De moeilijkheden betroffen meestal de herstelbetalingen wegens schade in de oorlog of door piraterij. De Genuezen konden pas in 1398 worden overgehaald. Intussen hadden de onophoudelijke besprekingen tussen de twee koningen in 1396 toch geleid tot een 28-jarig bestand. Het is duidelijk dat Filips' bemiddelende rol hier voor een goed deel toe heeft bijgedragen.

Hoewel de wederzijdse piraterij de handel ernstig bleef hinderen, was nu toch het hek van de dam. Engeland miste Vlaanderen als één van zijn grootste afnemers, en ontbeerde voortaan ook de directe contacten die opnieuw in Brugge werden geconcentreerd. In 1407 kwam het uiteindelijk tot een handelsovereenkomst die – zij het met vele veiligheidsclausules en het verbod van invoer van Engels laken – toch voldoende schonk en regelmatig werd hernieuwd tot 1420. Door het verdrag van Troyes in dat jaar erkende hertog Filips de Goede de koning van Engeland, Hendrik VI, ook als koning van Frankrijk, zodat diens Vlaamse onderdanen vrijhandel genoten met alle delen van de dubbelmonarchie.⁷

Bij deze onderhandelingen ontwikkelde zich een samenspel tussen de hertog met zijn raadsleden en de vertegenwoordigers van de onderdanen, georganiseerd in de Vier Leden van Vlaanderen (een college van gezanten uit de besturen van Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije). Deze partners hadden deels tegengestelde, deels gelijklopende belangen. Voor Filips was Vlaanderen het koninginnestuk in zijn schaakspel om de macht aan het Franse hof. Die positie wendde hij echter ook aan om betere relaties met Engeland te bewerkstelligen. Hoewel de initiatieven op economisch vlak doorgaans kwamen van de onderdanen en deze niet direct steun vonden wat betreft het delicate probleem Engeland, was de medewerking van de Bourgondische diplomatie uiteindelijk toch onmiskenbaar en effectief. Niettemin toont de timing van de overeenkomsten voldoende aan dat die aanzienlijk sneller tot stand kwamen wanneer ze de politiek van de hertog dienden dan wanneer ze er mee in strijd waren.



Een handelaar in zijn bedrijf. Detail van een miniatuur door een Vlaamse kunstenaar voor een Franse vertaling van Boccaccio's 'Decamerone' (circa 1440). Bibliothèque de l'Arsenal, Parijs, Ms. 5070, fol 314 r°.

BUITENLANDSE POLITIEK

Deze politiek was inderdaad heel duidelijk primair gericht op de belangen van de dynastie. Sinds zijn machtsovername in Vlaanderen verbleef Filips de Stoute daar in twintig jaar nog maar zes maanden. Meestal vertoefde hij in Parijs, waar hij vooral aandacht besteedde aan de machtsstrijd in de regentschapsraad. Daarnaast ging zijn aandacht naar de verwerving van Brabant en Limburg en naar een uitgebreide matrimoniaire politiek. Zijn echtgenote, die na zijn dood een jaar lang gravin van Vlaanderen was, bleef doof voor de verzoeken van haar onderdanen om in het graafschap te resideren, en bleef in Atrecht. Geconfronteerd met een klacht ter zake bij zijn troonsbestijging, moest Jan zonder Vrees meer aanwezigheid beloven en een gevolmachtigde vertegenwoordiging bij elk vertrek. Niettemin verbleef hij van 1405 tot 1411 minder dan een jaar in het graafschap. Wel liet hij zijn echtgenote er langere tijd achter, en vanaf 1411 stelde hij zijn opvolger bij diens meerderjarigheid aan tot residerend vertegenwoordiger, omringd door een vaste kern van raadsheren.⁸ Tijdens de volgende periode waren de contacten van dit college met de Vier Leden zeer intens, zodat van een relatief autonoom condominium kan worden gesproken. Niettemin bleef de hertog primair georiënteerd op de macht over Frankrijk. De betrekkingen met zijn Vlaamse onderdanen bleven geheel ondergeschikt aan en afhankelijk van die doelstelling. Eenmaal zelf aan de

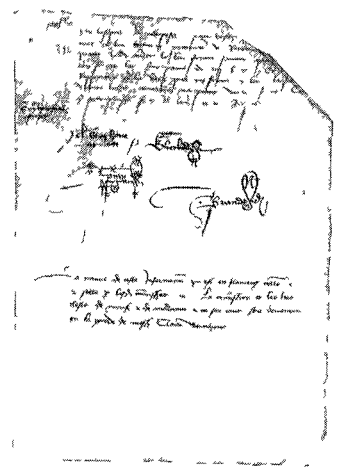
macht, handelde Filips aanvankelijk niet anders, zij het dat de openlijke vijandigheid ten opzichte van de kroon zijn verblijf in Parijs niet langer mogelijk maakte. Zijn belangstelling ging wezenlijk uit naar de verhoudingen tussen Engeland en Frankrijk en naar de verovering van andere vorstendommen in de Nederlanden. Interne Vlaamse zaken vormden bepaald niet zijn grootste bekommernis.

DE VIER LEDEN

De binnenlandse problemen waren hoofdzakelijk economisch van aard, namelijk alles wat verband hield met goederentransacties, de normale voorziening van de binnenlandse markt met levensmiddelen en grondstoffen, en de uitvoer van afgewerkte produkten. In een strak gereguleerde economische orde, die voor internationale betrekkingen slechts zwakke juridische voorzieningen kende, waren conflicten tussen handelaars, producenten en consumenten van verscheidene nationaliteiten en statuten aan de orde van de dag. Voeg daarbij de concurrentie tussen diverse lokaliteiten, grote en kleine onderling en tegen elkaar, dan kunnen zich voorstellen wat de dagelijkse hoofdbekommernis vormde van bestuurders en rechters. De Vier Leden van Vlaanderen, die een emanatie waren van de vier hoofdschepenbanken, oefenden op dit gebied belangrijke rechterlijke functies uit. Als vertegenwoordigers van de bevolking hadden zij geijverd voor het aanknopen van handelsrelaties. In de mede door hun toedoen geconcipeerde privilegiën van de vreemde handelaars kwam steeds een clause voor die hun rechtszekerheid bood in geval van geschillen met andere buitenlanders of met Vlamingen. Daar het daarbij ging om onderhorigen met een uiteenlopende juridische status, gold het hier gevallen van bijzondere rechtspraak. De Leden traden hierbij op als arbiters en onderzoekrechters maar ook als rechters in civiele en criminele zaken, met een efficiëntie die nooit kon worden geëvenaard door de vorstelijke rechtbanken. Niet alleen stonden de schepenen van Brugge etcetera veel dichter bij de feiten, wat de snelheid van rechtspleging zeer ten goede kwam, maar ook behoorden de lokale schepenen in niet geringe mate zelf tot de handeldrijvende burgerij. De combinatie van internationale en nationale politieke invloed met rechterlijke en politionele macht in het gehele graafschap verleende de Vier Leden verstrekkende bevoegdheden. Hun buitengewoon actieve rol steunde op de toepassing van een specifiek handelsrecht, een soort 'ius mercatorum' volgens internationaal aanvaarde beginselen. Dat deze Vlaamse autoriteiten bovendien onderlegd waren zowel in de Germaanse als in de Romaanse talen en beschikten over geschoolde juristen die het Latijn beheersten, gaf hun troeven in handen die geen enkele andere vorstelijke of gemeentelijke overheid in Europa op dat ogenblik bezat. Tijdens de vijftig jaar van 1385 tot 1435 vergaderden de Leden minstens 2160 keer gedurende normaal vier tot acht dagen. Per jaar betekende dit gemiddeld 43 vergaderingen die voor twee derden waren gewijd aan onderwerpen van economische politiek en dito rechtspraak. Het zal duidelijk zijn dat de enorme economische activiteit in het graafschap bij de Leden de institutionele begeleiding vond waaraan vorstelijke raden niet konden voldoen. Hooguit konden die internationale missies in dit verband meer luister en gezag verlenen en de vonnissen of overeenkomsten bekrachtigen.⁹

RAADKAMER EN REKENKAMER

Inzake de rechtspraak door de vorst heeft men vaak veel belang gehecht aan de inderdaad opmerkelijke eerste grote regeringsdaad van Filips de Stoute na de vrede met Gent, namelijk de installatie te Rijsel op 15 februari 1386 van een 'camere van den Rade'. Deze permanente delegatie uit de hofraad omvatte een rechterlijke en een financiële sectie, bevoegd over alle noordelijke gebieden. Deze creatie vormde de tegenhanger van een sedert 1367 te Dijon functionerende raad. In feite bracht Filips daarmee in Vlaanderen niet iets nieuws, maar voorzag hij een striktere organisatie van instellingen die reeds waren gegroeid onder zijn voorgangers. Zelfs de keuze van Rijsel als vestigingsplaats continueerde de praktijk van Lodewijk van Male, die tijdens de Gentse oorlog de rekeningen van zijn ambtenaren en van de hem trouw gebleven gemeenten in die stad liet controleren.



Laatste pagina van de gerechtelijke Enquete van 1441-1443, waarvoor Filips de Goede opdracht had gegeven op initiatief van de Vier Leden van Vlaanderen. Die hadden zich beklaagd over onrechtmatig optreden van gerechtsambtenaren van de hertog en in het bijzonder van de soeverein-baljuw. Van september 1441 tot juni 1442 reisden vertegenwoordigers van de Vier Leden met gedelegeerde raadsheren het graafschap rond om getuigen te horen. De handtekeningen in het document zijn die van Clais Utenhove en Evrard Gherbode, raadsheren-commissarissen, Chrispian Haultain, secretaris en Joos van den Brande, notaris in de Raadkamer te Gent. Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, nr. 1246.

Naar bevoegdheid en personele samenstelling was de juridische sectie van de Raadkamer een doublure van de sedert de jaren dertig functionerende Audiëntie. Deze had onder Lodewijk van Male een sedentair karakter gekregen met zetel te Gent. De raadsheren die toen deel uitmaakten van de Audiëntie, bleven onder Filips in die functie gehandhaafd, maar tegelijkertijd werden zij lid van de Raadkamer te Rijsel. Deze nieuwe instelling die aanvankelijk slechts enkele dagen per maand zetelde, overvleugelde ongemerkt geleidelijk en doelbewust de activiteit van de Audiëntie. Deze stierf na 1409 een natuurlijke dood. Regelrechte continuïteit dus, met vermijden van een aanstootgevende breuk. Maar toch was er onmiskenbaar in de loop van Filips' regering uitbreiding in de activiteit van de Raadkamer ten koste van haar voorgangster. Hiermee hield verband de benoeming van een voorzitter, een procureur-generaal, een advocaat-fiscaal en een griffier, welke functies specifiekere werden omschreven dan tevoren. Deze strakkere organisatie raakte echter ook gevoelige plekken: de Raadkamer ging weloverwogen voorbij aan de bevoegdheid van de schepenbanken van de Vier Leden van Vlaanderen, die als hoofdbanken pretendeerden einduitspraken te doen. Ook schopte de definitieve overplaatsing naar Rijsel vooral de Gentenaars tegen het zere been. Daarbij kwam de kwestie van het taalgebruik. Filips had uiteraard ook Bourgondische en Franse vertrouwelingen benoemd in zijn Raadkamer, wiens bevoegdheden zich ook over Franstalige gewesten (Waals-Vlaanderen en Artesië) uitstrekten. De Leden hebben vooral deze punten aangegrepen bij hun verzet tegen de instelling die steeds duidelijker hun positie ging aantasten. Na herhaalde klachten moest Jan zonder Vrees bij zijn troonsbestijging de juridische afdeling naar het Nederlandssprekende deel van Vlaanderen overhevelen: eerst naar Oudenaarde, maar vanaf 1407 toch weer naar Gent. De taal van de partijen zou worden gebruikt, maar de interne voertaal bleef Frans. Wat de bevoegdheden van de Raadkamer betreft, zijn er twee opmerkelijke dingen te vermelden, namelijk de geschillen tussen Vlaamse steden en kasselrijen, en de zaken voortspruitend uit de privilegiën van vreemde handelaars. Daar de Leden deze laatste twee aangelegenheden bij uitstek tot hun bevoegdheid rekenden, lagen hier kiemen voor ernstige conflicten. Deze gevoeligheid bleek uit talloze zaken die met name de soeverein-baljuw, in de rol van openbaar aanklager, bij herhaling in hevig conflict brachten met het Brugse Vrije, Ieper en Gent, ook naar aanleiding van betwistingen over de rechtsonderhorigheid van hun burgers, en waarbij hij en de Raadkamer vaak aan het kortste eind trokken.¹⁰

Ook de functie van de Rekenkamer gaat terug tot praktijken ingevoerd na de bestraffing in 1329 van de grote opstand in West-Vlaanderen. De controle over de rekeningen van steden en kasselrijen kwam van toen af in handen van een 'meester van de rekeningen' die ook deelnam aan het controleren van de rekeningen van grafelijke ambtenaren en instond voor de bewaring van deze documenten. Sedert de jaren vijftig controleerde voortdurend een vaste groep raadsheren en financiële ambtenaren de boekhouding van alle rekenplichtige instanties. Ook in deze sector handhaafde en formaliseerde Filips de Stoute zowel de functionarissen als de praktijken van zijn schoonvader. Toch rees er geen verzet tegen de vestiging van deze Rekenkamer te Rijsel, omdat dit orgaan nooit te Gent had geresideerd. Het grafelijk archief, dat als zetel had kunnen fungeren, bevond zich tot 1379 te Rupelmonde, en door de aard van haar opdracht diende deze financiële sectie zich voortdurend te verplaatsen. Aangezien de gewone man niet in contact hoefde te komen met de Rekenkamer, was het taalprobleem er minder groot dan voor de juridische afdeling. De financiële administratie van Vlaanderen en Artesië bleef derhalve geconcentreerd te Rijsel én Franstalig.¹¹

De Vlamingen slaagden er dus toch in een afzonderlijke Raad te behouden, hoewel de oorspronkelijke Vlaamse instelling, de Audiëntie, feitelijk is verdwenen. Ondanks het ontbreken van een constitutionele basis zoals de Brabanders die konden inroepen, dwongen zij een inheems hoog gerechtshof af. In tegenstelling tot de Brabantse Raad, was dit formeel toch een Bourgondische creatie, waarboven later gemakkelijk een nieuwe instantie kon worden geschoven. Al bij al was

de institutionele vernieuwing vóór 1430 dus beperkt en moesten de hertogen die met veel concessies, omzichtig en geleidelijk introduceren.

STADSMAGISTRATEN

Hetzelfde geldt voor de pogingen die Jan zonder Vrees heeft ondernomen om de besturen van de grote steden naar zijn hand te zetten. In 1407 slaagde hij erin om achtereenvolgens in Gent, Brugge en Ieper gebruik te maken van interne spanningen om hem gunstig gezinde magistraten aan de macht te brengen. Zijn militaire en financiële behoeften dreven hem echter vanaf 1410 weer herhaaldelijk tot concessies. Eén vorm daarvan was het verkopen van privilegiën aan steden en kasselrijen, wat hij in die jaren tenminste met de Vier Leden en de kleinere steden Veurne, St.-Winoksbergen en Dendermonde toepaste. Het herhaald beroep op de gemeentelijke milities voor campagnes in Frankrijk bracht voor de vorst nauwelijks iets anders dan organisatorische, strategische en politieke problemen mee. Bij hun terugkeer in 1411 stelden deze gewapende ambachtslieden eisen aan hun stadsbestuur. Te Brugge dwongen zij de intrekking af van de vernederende bepalingen uit 1407 en zelfs de verwijdering van de twee vorstelijke gerechtsambtenaren, de baljuw en de schout. In ieder geval heeft Jan zonder Vrees onder druk van de omstandigheden moeten afzien van de in 1407 verworven controle over de stadsbesturen.¹²

FISCALITEIT

Deze verhoudingen weerspiegelden zich in de fiscaliteit. Gemiddeld brachten de beden en toelagen per jaar de vorsten de volgende bedragen op:

1384-99 95 112 pond parisis.

1400-14 33 333

1415-29 93 427

De inzinking tijdens Filips de Stoutes laatste en Jans eerste jaren is zeer opvallend. Gedurende zeven jaren, van 1400 tot 1407, werd geen enkele belasting toegestaan en werden zelfs vier verzoeken afgewezen. Wel stond hier tegenover een troepenlevering in 1405, toen het graafschap ernstig werd bedreigd door Engelse invasies. Het staat vast dat de Vlamingen hun vorsten op deze manier onder druk hebben gezet om tot goede relaties met Engeland te komen. Het is tekenend dat Jan zonder Vrees pas na het sluiten van een verdrag in 1407 een eerste grote bede heeft gevraagd – en verkregen – voor zijn Blijde Intrede. Het vaak aangevoerde motief van de kosten van de oorlogen in Frankrijk was uitermate onpopulair en leidde tot langdurige onderhandelingen en wegeringen. Alleen maar door uitgebreide concessies op het gebied van de internationale handel, de rechtspraak en het muntwezen kon de hertog in 1417 weer een belangrijk bedrag loskrijgen. Daarbij moest hij dulden dat de Vier Leden een vorm van belastingen ten eigen bate invoerden. Ook Filips de Goede moest wegeringen incasseren naar aanleiding van de oorlog in Frankrijk, de aankoop van Namen en Béthune en de strijd in Holland, en hij kon eveneens pas na twee jaar de gebruikelijke grote bede voor zijn Blijde Intrede verkrijgen. De onderdanen beseften immers maar al te goed dat het geld, als het eenmaal was toegestaan, aan hun controle ontsnapte. Slechts door uitstel en afwijzing konden zij hun geringe enthousiasme voor de buitenlandse politiek van hun vorsten laten blijken. Geldnood dwong deze laatsten dan ook meermaals tot matiging.

Wat betekenden tenslotte de eerder genoemde bedragen? In 1400-1401 beliepen de totale ontvangsten van Vlaanderens grootste stad, Gent, 31 788 pond parisis. Ruim een derde daarvan moest worden besteed aan de betaling van toelagen aan de vorst. Het aandeel van Gent in de belastingen van het graafschap bedroeg toen circa 13%; het gemiddelde bedrag dat de stad tijdens de afgelopen vijftien jaren had moeten opbrengen lag dus iets hoger, namelijk 12 365 pond parisis, terwijl haar ontvangsten toen beduidend lager waren. Hoewel in de periode 1400-1414 een aantal krijgstochten mede door het graafschap werden gefinancierd, kan zij toch gelden als een periode met geringe belastingdruk.¹⁴



*Jan zonder Vrees, hertog van Bourgondie.
Anoniem schilderij uit de
Vlaamse School, 1419.
Musée Condé, Chantilly.*

MUNTPOLITIEK

Filips de Stoute ontzegde zijn onderdanen elke inspraak op dit terrein, maar beloofde hun wel 'goede en redelijke' munt te laten slaan. Daarvan heeft hij ook blijk gegeven door een realistisch beleid dat aanvankelijk niet anders kon doen dan de in Frankrijk doorgevoerde devaluaties volgen. Als hij dat niet of minder snel zou hebben gedaan, zou een kapitaalvlucht naar het devaluerende land zijn opgetreden. Dit mechanisme trad overigens in werking tussen Brabant en Vlaanderen wegens het uitblijven van een adequaat beleid in het hertogdom, dat hierdoor monetair geheel afhankelijk raakte van Vlaanderen. Hoewel dit de toenadering tot Filips de Stoute kan hebben bevorderd, hoeft men deze ontwikkeling niet te interpreteren als een door hem met dat doel geplande politiek, hij was namelijk ook zelf afhankelijk van de koers in Frankrijk. Zo spoedig mogelijk, namelijk in 1389-1390, keerde hij terug tot een opgewaardeerde stabiele munt, met dien verstande dat hij tolerant stond tegenover de moeilijkheden die het onder zijn gezag staande Antwerpen ondervond om de revaluatie toe te passen.

Zijn opvolgers pasten evenwel een ander monetair beleid toe, dat in de eerste plaats gericht was op de verhoging van de vorstelijke inkomsten uit de muntslag. Twee maal poogde Jan zonder Vrees een opwaardering door te voeren, waarbij telkens de koers hoger werd opgetrokken dan in verhouding tot de stijging van de intrinsieke waarde van de munt was verantwoord. Telkens mislukte dit initiatief, wat verstarend werkte op het internationaal betalingsverkeer. Hoewel de Leden de hertog in 1410 hadden laten beloven voor de verdere duur van zijn leven de munt stabiel te houden, moesten zij reeds in 1416 een devaluatie gedogen om de officiële koersen weer op één lijn te brengen met de feitelijke. Aangezien ook deze maatregel nog onvoldoende bleek, kwamen de Leden zelf met precieze voorstellen over de legering, het gewicht en de koers van goud- en zilverstukken. Samen met een reeks andere concessies, gedaan in ruil voor een forse bedde in 1417, stond Jan zonder Vrees hier feitelijk al zijn privilegiën af als muntheer, dezelfde waarover zijn vader in 1385 nog krachtig had verklaard dat 'hij het voor niets zou dulden, want het zou ingaan tegen zijn erfelijke rechten en heerlijkheid'. De onderdanen bepaalden in 1418 alle aspecten van de muntpolitiek en lieten Filips de Goede beloven zich daaraan volstrekt te houden.

Deze overeenkomst werd echter al in 1424 met instemming van beide partijen verbroken, omdat de minder waard zijnde goudmunten uit de omliggende gebieden het goede Bourgondische geld van de markt verdreven. Vanaf 1425 profiteerde Filips de Goede echter doelbewust van dit mechanisme: hij omzeilde de weerstand van de Leden tegen muntverzwakking door te Dordrecht en te Namen goudstukken te laten slaan met een veel lager gehalte dan in Vlaanderen. Vanaf 1426 liet Filips – zonder medeweten en tegen de wil van de Leden – verzwakte imitaties van de Engelse nobels aanmunten. Hij boekte aanzienlijke inkomsten uit deze uitgiften, waarmee hij de verovering van Henegouwen en Holland kon financieren ondanks de weigering van bedden voor dit doel. De Leden konden ondanks hun grote betrokkenheid bij de zaak, enkel normatieve en repressieve maatregelen treffen die de economische wetmatigheden toch niet konden doorbreken. De handel en de relaties met Engeland in het bijzonder hadden erg te lijden onder Filips' devaluaties, die alleen al tussen 1429 en 1433 voor het goud 21% en voor het zilver 15% beliepen. Men zou het zo kunnen stellen dat de Engelse schatkist, de Engels-Vlaamse handelaars, en de Vlaamse onderdanen in het algemeen ongewild de veroveringspolitiek van Filips de Goede hebben betaald. Op het vlak van het binnenlands bestuur hebben Jan zonder Vrees en zijn zoon veel vorstelijke bevoegdheden overgelaten aan de Leden. Aanvankelijk onder druk van externe factoren, maar van 1425 tot 1432 heel duidelijk uit winstoogmerken, hebben zij een onstandvastig beleid gevoerd dat in het belang van hun buitenlandse ambities de economische positie van Vlaanderen ernstig aantastte.¹⁴

BESLUIT

Overziet men de halve eeuw 1384-1430/1435, dan blijken de verschillende persoonlijkheden van de hertogen en de wisselingen in de internationale coalities voor

Vlaanderen minder belangrijk te zijn geweest dan hun aller constante primaire oriëntatie op externe doelen. Het zou zeker onjuist zijn te stellen dat de hertogen in die tijd geen aandacht schonken aan het rijke graafschap, of er geen duidelijk beleid hebben uitgestippeld. Integendeel, er zijn op institutioneel en politiek gebied aanzetten geweest in de zin van versterking van de centrale overheid. Deze konden echter niet consequent worden doorgedreven, aangezien de vorsten moesten toegeven aan de weerstand van de Vier Leden en andere instanties, telkens wanneer zij door hun buitenlandse activiteiten in acute geldnood verkeerden en een tekort aan legers hadden. Hun houding ten opzichte van Vlaanderen was dus noodgedwongen toegevend, met het doel er toch zoveel mogelijk middelen uit te persen. De weezin die dit bij de onderdanen opwekte, werd op den duur zo apert dat dit doel alleen nog kon worden bereikt langs de sluikse weg van rampzalige muntontwaardingen.

Interne consolidatie 1430/1435-1473

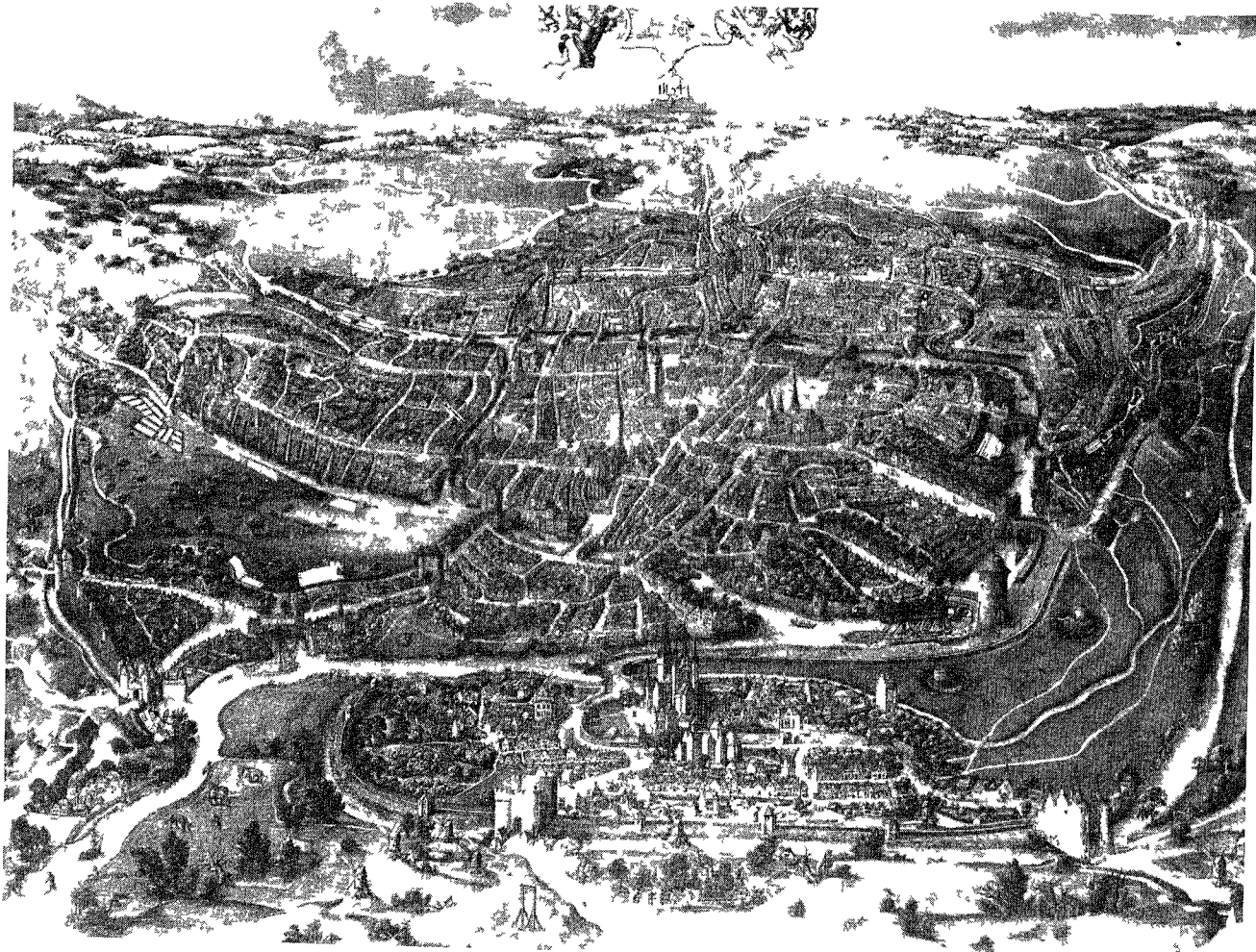
Op het ogenblik dat Filips de Goede zeker was van de macht over een aaneengesloten complex van de belangrijkste Nederlandse vorstendommen en ongeveer gelijktijdig de verdere perspectieven zich beperkten tot Luxemburg, waarvan de verwerving de verhoudingen niet wezenlijk zou kunnen beïnvloeden, wijzigden zijn politieke opties zich noodzakerlijkerwijs fundamenteel. De energie en de middelen die tot dan nodig waren geweest voor de verwerving van het territorium, konden nu aan iets anders worden besteed. Tegelijkertijd veranderde ook de internationale constellatie grondig door de verzwakking van de Engelse posities in Frankrijk. Bij de vrede van Atrecht (1435) verwisselde Bourgondie de alliantie met Engeland voor die met Frankrijk, in ruil voor de geconditioneerde overdracht van het gebied langs de Somme, een aantal symbolische toelagen in verband met de schuld voor de moord op Jan zonder Vrees en omvangrijke steekpenningen aan raadsheren.¹⁵ Dit is misschien uit politiek en diplomatiek oogpunt begrijpelijk als culminatiepunt van reeds geruime tijd merkbare spanningen tussen de bondgenoten en nieuwe ontwikkelingen in verband met Frankrijk, ofwel als het spel van de lachende derde die zich weet groot te maken door nu eens partij te kiezen voor de ene, dan weer voor de andere. Vlaanderen was niet direct betrokken bij dit proces, maar ervoer er onmiddellijk de economische consequenties van, zoals de verbreking van de handelsbetrekkingen met Engeland en de krachtige opleving van de piraterij op de Noordzee.

Voor Filips de Goede was de kans op directe machtsuitoefening in Frankrijk, die door zijn voorgangers zo sterk was begeerd, geheel verloren gegaan. Het is daarom heel goed te begrijpen dat hij vanaf circa 1430 een rustpunt zag aanbreken in zijn carrière, dat hem in staat zou stellen zich te richten op versterking van zijn macht in elk van zijn vorstendommen en tevens op het tot stand brengen van een harmonische, daadwerkelijke staatkundige eenheid van de verschillende gewesten.

ECONOMISCHE POLITIEK

De jaren dertig waren bijzonder ongunstig voor Vlaanderen. In de eerste plaats zien we dat in 1432, 1433 en vooral in 1437 en 1438 de graanprijzen zeer hoog opliepen. In de laatste twee jaren heerste in heel Europa hongersnood, zodat ook in Brugge het Baltische graan niet meer aankwam. Deze nood werd bovendien onmiddellijk gevolgd door een hevige pestepidemie die in Brugge wel een vijfde van de bevolking het leven kar hebben gekost en elders een tiende.¹⁶

Een tweede ernstig probleem vormde de Engelse reactie op Filips de Goedes muntontwaardingen vanaf 1425. Om de catastrofale afvloeiing van edel metaal tegen te gaan eiste de Engelse kroon vanaf 1429 contante betaling van alle wolaankopen door vreemdelingen in Calais en de overdracht van een derde van de prijs aan het muntatelier aldaar in de vorm van muntmetaal. Deze maatregelen verminderden drastisch de woluitvoer naar de Nederlanden, deden er de prijs van het laken sterk stijgen, schakelden feitelijk de kleine handelaars uit en veroor-



*Het oudste panoramisch
gezicht op Gent en omstreken,
afkomstig van de
St -Pietersabdij*

*Op de voorgrond ziet men de
St -Baafsabdij met haar dorp,
links de St -Pietersabdij,
middenin de grote ruimte van
de Vrijdagmarkt, waar vaak
volksvergaderingen plaats
vonden*

*Uit dit schilderij blijkt dat
Gent voor zijn verdediging
vooral aangewezen was op
rivierlopen. Daar langs wijzen
witte vlekken op blekerijen
voor het laken*

*Anoniem schilderij, 1534
Bijlokemuseum, Gent*

zaakten er grote werkloosheid.¹⁷ Het oproer van augustus 1432 in Gent hield zeker verband met de genoemde problemen.

De afzonderlijke vrede tussen Bourgondie en Frankrijk in 1435 en de beslissing van de hertogelijke raad in januari 1436 om de Engelse vesting Calais, waar de wolstapel was gevestigd, te belegeren, leverden het sluitstuk van de eerdere moeilijkheden. Filips de Goede zette zich persoonlijk in om de Vier Leden ertoe te bewegen voor dit doel de gemeentemilities te mobiliseren. De geneigdheid van de Vlamingen om tegen Engeland op te trekken is alleen verklaarbaar door de schade die de maatregelen in de wolstapel sedert een vijftal jaren hadden aangericht. Hoe dan ook, de Vlaamse gemeentelegers kregen voor het laatst de gelegenheid om op internationaal vlak actief te zijn en bewezen daarbij nogmaals dat hun strijdbaarheid sedert 1302 sterk was geslonken. Zoals bij de campagne in Frankrijk in 1411, moesten vooraf allerlei onderlinge geschillen worden geregeld zoals de prioriteit in de marsorde tussen Ieper met zijn kwartier en het Brugse Vrije met zijn ondergeschikte ambachten. Dit op zich zelf onbelangrijke incident tekent, vooral ook door zijn herhaling, de diepgevoelde onderlinge naijver tussen de Vier Leden, die wellicht de gunstigste voorwaarde was voor de ontplooiing van de hertogelijke macht

Vervolgens namen de milities van de grote steden de gelegenheid te baat om terloops af te rekenen met enkele onwillige of concurrerende kleinere steden en heren. De discipline en de training van deze gelegenheidsvechters liet zeer te wensen over. Het inzetten van deze troepen was derhalve een ernstige tactische fout die had kunnen worden vermeden op grond van de ervaringen van Jan zonder Vrees. Overigens is het van belang dat Filips de Goede zijn andere, recent verworven gewesten nauwelijks om steun heeft gevraagd. De strategie, gesteund op een blokkade van de haven van Calais, faalde geheel door het uitblijven van de vloot; dit veroorzaakte ontmoediging en verwarring bij de belegeraars. Op initiatief van het Gentse contingent werd de belegering na negentien dagen in grote verwarring opgeheven (28 juli 1436). Op de terugweg legden de Vlaamse milities per dag een

grotere afstand af dan tijdens de heenreis in tien dagen. De Bourgondische terugtocht werd gevolgd door een Engelse razzia in West-Vlaanderen, waartegen nauwelijks enig verweer bestond.¹⁸

De economische gevolgen van deze escapade waren enorm. Als gevolg van het gerucht in Brugge dat de Hanze partij zou hebben gekozen voor Engeland, werden op 3 juni tientallen Hanzekooplieden te Sluis vermoord. Dit was voor de Hanze aanleiding om zich uit Brugge terug te trekken en zo een belangrijk deel van de handel te blokkeren.¹⁹ Dit viel bovendien samen met het achteruitgaan van de betrekkingen met Engeland: in 1436-1437 werden nog maar 66 wolzakken naar Calais verscheept, waar dat er van 1419-1420 tot 1428-1429 per jaar gemiddeld 13 328 waren geweest; tijdens de volgende jaren bleef de toestand zorgelijk. Een voor Vlaanderen zeer ernstig nevenaspect van deze blokkade was dat Engeland het graafschap expliciet als zondebok bestempelde, terwijl Brabant en Holland, die niet hadden deelgenomen aan het beleg van Calais, wel enige schade ondervonden van de bekoelde relaties tussen Engeland en Bourgondië maar toch nog min of meer clandestien hun handelsrelaties zagen bestendigd. Hier speelt ook nog een andere factor: Vlaanderen had steeds het Engelse laken geweerd, wat de overige gewesten niet deden omdat ze op andere produktiemethoden waren gericht. De blokkade van Vlaanderen moest dus ook de Engelse lakenexport bevorderen evenals de andere concurrerende industrieën in Holland en Brabant. Dit conflict kan dus worden gezien als een versnellingsfactor in de verschuiving van het economisch zwaartepunt naar de Nederlanden.

Het duurde tot 1438 voordat de Hanze, tegen ruime vergoeding, haar kantoor weer naar Brugge verplaatste. Pas op 29 september 1439 werd een handelsovereenkomst met Engeland van kracht, die de vrucht was van intense onderhandelingen, waarbij hertogin Isabella – zelf een achternicht van koning Hendrik VI – en de Vier Leden een bijzonder actieve rol speelden. Engels laken werd opnieuw verboden in Vlaanderen, maar niet in de andere gewesten.²⁰ De opstand van Brugge van 1436 tot 1438 had de terugkeer van de handelaars uiteraard ook tegengehouden.

De Duitse Hanze besloot later nog tot een blokkade van Vlaanderen. In 1451 verplaatste zij haar kantoor naar Deventer, en toen deze haven niet voldeed, naar Utrecht. De grieven waren vrij algemeen, namelijk verhoogde accijnzen op ingevoerde wijn en juridische geschillen over kaperij. Binnen de Hanze bestond onenigheid tussen de Wendische steden onder leiding van Lübeck enerzijds, en de Pruisische en Keulen anderzijds. Deze laatste waren helemaal niet overtuigd van de opportuniteit van de blokkade, zodat die ook niet strikt kon worden toegepast. In dit opzicht is de vergroting van de invloedssfeer van de hertog van Bourgondië van belang geweest: zodra in 1456 ook te Utrecht een Bourgondiër (bisschop David) aan de macht kwam, had de Hanze in de Nederlanden geen alternatief meer voor de rechtsmacht van de hertog. Eén van de geschilpunten draaide namelijk om de wens van de Hanze dat 'voor alle moeilijkheden die de koopman ervaart, van welke aard ook, de Vier Leden recht zouden spreken, zoals dat vanouds was geweest'. Zulks hield in dat ook bij geschillen tussen Hanzeaten en hertogelijke ambtenaren de Leden bevoegd zouden zijn; verder dat zij de hoogste rechtsmacht zouden zijn inzake de toepassing en de interpretatie van de privilegiën. Deze kwestie was het gevoelige punt waarvoor de Leden na de Brugse en de Gentse opstand zich niet langer sterk konden maken tegen de hertog. Deze wenste voortaan de bevoegdheden van de hertogelijke Raadkamer toe te passen, zoals die reeds sedert 1409 officieel waren vastgelegd. De besprekingen met de Hanze sleepten voort tot 1456, juist omdat Filips' diplomaten op dit punt weigerden toe te geven: zijn raad zou recht spreken over kwesties met betrekking tot de handelaarsprivilegiën, en zijn ambtenaren zouden niet worden berecht door de Leden. Het verband tussen staatsvorming, jurisdictie en economische politiek is hier zeer duidelijk. Het geschil was niet primair economisch: over de hoofden van de handelaren vocht de hertog met de Vier Leden om de centralisatie van de rechtsmacht.²¹ Hoewel deze blokkade weinig effectief was geweest, had zij toch Vlaanderen opnieuw en langdurig getroffen, wat ten gunste uitviel van Brabant en Holland. Zowel bij de onderhandelingen met Engeland als bij die met de Hanze bleek de rol van de



Zegel van hertogin Isabella van Portugal uit 1453. Archives du Nord, Rijsel.

diplomaten van veel groter gewicht dan in de periode vóór 1430: de centrale overheid trok duidelijk de buitenlandse politiek binnen de sfeer van haar exclusieve bevoegdheden.

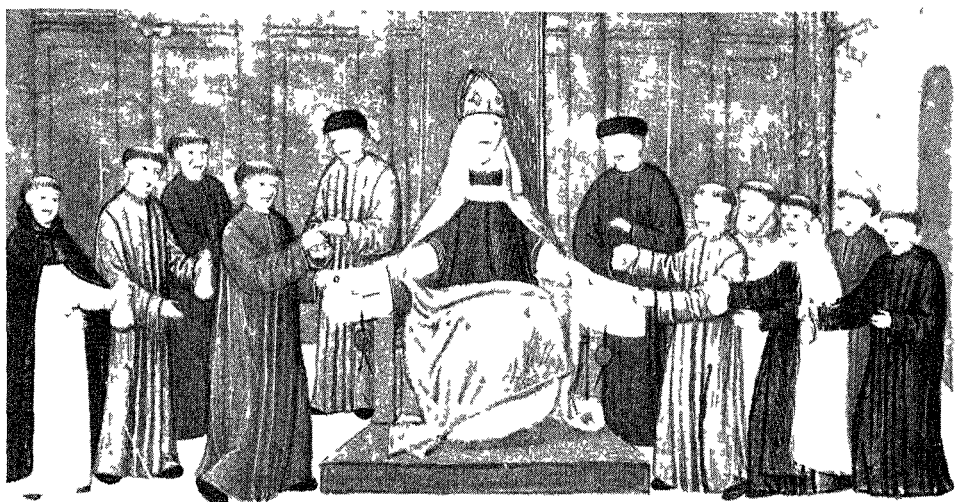
GERECHTELIJKE EN BESTUURLIJKE CENTRALISATIE

De uitbouw van een centraal bestuurd staat bracht in Vlaanderen zelf geen nieuwe instellingen, wel striktere en systematische toepassing van bevoegdheden die voordien al op papier bestonden. In de tijd dat de Grote Raad zich uit de hofraad afsplitste als hoog gerechtshof, steunde de hertog logischerwijze ook het streven van de Vier Leden om zich te ontdoen van de jurisdictie van het Parlement van Parijs. Het was de vorst te doen om het verwijderen van vreemde gezagselementen binnen zijn territorium, maar tegelijkertijd maakte hij de weg vrij voor de onderwerping van al zijn onderdanen aan zijn eigen Grote Raad als instantie van hoger beroep. Vanaf 1445 stond de koning, tegen een ruime financiële vergoeding, de schorsing toe van de interventies van zijn Parlement in Vlaanderen.²² Bij de instelling van het Parlement van Mechelen in 1473 ervoeren de Vier Leden hun onderwerping aan het nieuwe hooggerechtshof pas duidelijk.

Het belangrijkste obstakel voor de machtsuitoefening van de vorst was echter het college van de Vier Leden. We stipten reeds aan dat dit college rechterlijke bevoegdheden uitoefende ten aanzien van vreemde handelaars. Elk Lid afzonderlijk was bovendien 'wettelijk hoofd' van de meeste, zometert alle schepenbanken in zijn kwartier, wat inhield dat zij vonnissen van ondergeschikte hoven konden vernietigen. We zagen dat de kwartierindeling toepassing vond in de heervaart, en vooral vond ze haar uitdrukking op fiscaal gebied. Elk Lid kon over beden onderhandelen namens zijn kwartier, dat dan met min of meer inspraak door zijn 'hoofd' werd ingelicht over de beslissingen. De grote schaal waarop inwoners van de steden gronden en renten kochten, meestal binnen de grenzen van het kwartier, verklaart waarom het statuut van de 'buitenpoorters' zoveel conflictstof opleverde. De schepenen van de stad pretendeerden immers alleen bevoegd te zijn in rechtszaken waarbij een van haar poorters was betrokken, al woonde hij feitelijk op het platteland en ging het om daar gelegen goederen. De verstrekkende invloed van de Vier Leden steunde juist op het feit dat zij elk een kwartier van het graafschap in vrijwel elk opzicht beheersten.

Tegen deze uitzonderlijke machtspositie van de Vier Leden hebben de hertogen stelselmatig geageerd. Op rechterlijk gebied trachtten zij de hoofdvaart te verleggen naar de Raadkamer en elke lokaliteit rechtstreeks aan dit hof ondergeschikt te maken. Zij trachtten het statuut van buitenpoorter uit te schakelen en daarmee de extra-territoriale rechtsmacht van de grote steden. Op fiscaal terrein betrok de regering in toenemende mate de ondergeschikte steden en kasselrijen rechtstreeks bij de onderhandelingen, evenals de clerus en de adel, om deze categorieën uit te

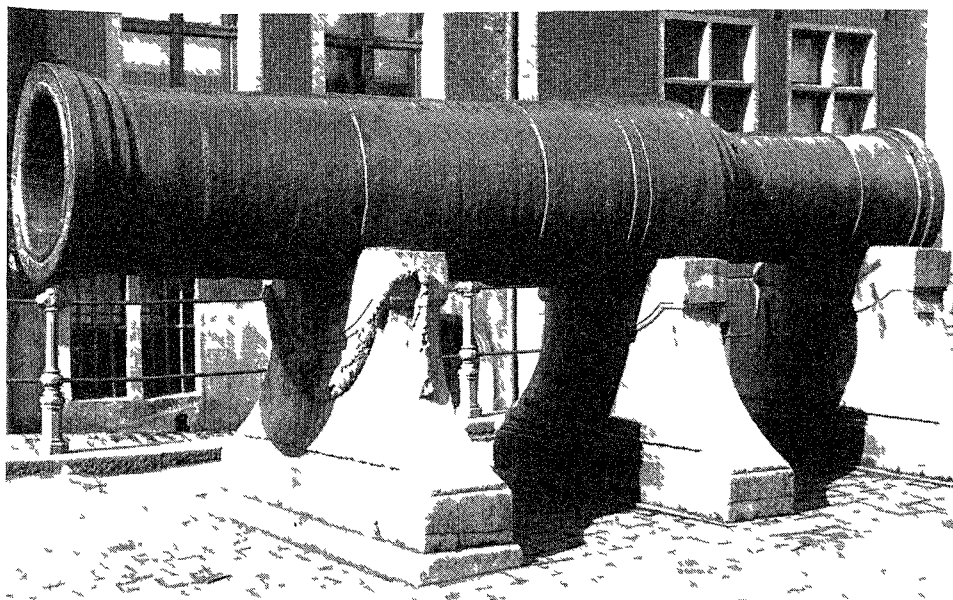
Raphael de Mercatel, abt van de St-Baafs te Gent (1437-1508), deelt akten uit aan clerici, die hem hiervoor betalen (simonie)
Deze abt had een belangrijke stem in de lokale en gewestelijke politiek
Universiteitsbibliotheek, Gent, Hs 3, vol II, 1, fol 1 v



kunnen spelen tegen de Leden. Bij conflicten tussen lokaliteiten, en bij uitstrek die tussen Leden onderling, slaagden deze er steeds minder in om zelf pacificatie te bewerkstelligen, zodat de vorst de kans kreeg te interveniëren en zijn scheidsrechterlijke uitspraak op te leggen. Vooral de openlijke conflicten met Brugge en Gent boden de hertogen de kans om deze tussenmachten te fnuiken en zo de weg vrij te maken voor het doorvoeren van de staatscentralisatie voor het gehele gebied van de Nederlanden. Door het steunen van alle kleinere machten tegen de grote maakten de hertogen alle rechtstreeks van henzelf afhankelijk: een sterk voorbeeld van Norbert Elias' 'Königsmechanismus'.²³

OPSTANDEN

De grote Brugse opstand van 1436-1438 was een rechtstreeks uitvloeisel van de mislukte krijgstocht naar Calais. Alle sombere economische perspectieven die actie tegen de Engelsen hadden kunnen motiveren, waren juist daardoor nog ongunstiger geworden en keerden zich nu tegen de eigen gezagsdragers, te weten de stadsmagistraat, de vorst en zijn ambtenaren. Teruggekeerd voor de muren van hun stad, toonden de Brugse militieën zich voor het eerst heldhaftig en verbonden allerlei voorwaarden aan het neerleggen van de wapens. De belangrijkste eis gold de afhankelijkheid van Sluis; later kwam daarbij de eis om het Brugse Vrije onder-



De Dulle Griet van Gent een groot smeedijzeren kanon, omstreeks 1430 in Vlaanderen vervaardigd. De lengte bedraagt 5 m, het gewicht is bijna 15 ton

geschikt te maken aan het Brugse kwartier, waardoor dit het grootste zou worden. Op dit punt ging Gent, dat met zijn kwartier 39% van de belastingen in het graafschap betaalde, natuurlijk dwarsliggen, terwijl de samenvoeging van de kwartieren van Brugge en het Vrije deze op 43% brachten. Zo kwamen de twee grootmachten spoedig tegenover elkaar te staan, hoewel het in september 1436 ernaar had uitgezien dat de opstand algemeen zou worden. Door snelle concessies aan Gent – waar hij praktisch gevangen gehouden werd – kon Filips de Goede dit euvel vermijden. Economische blokkade – in de hand gewerkt door het wegblijven van Engelsen en Hanzeaten –, hongersnood en politiek isolement hebben de oproerige stad in maart 1438 op de knieën gekregen. Naast een beperking van de buitenpoortertij, van haar stapelrechten, haar jurisdictie over Sluis en van de keuren van de ambachtsgilden,²⁴ moest de stad ook nog een ontzaglijke boete betalen. De hele bestraffing ging gepaard met een luisterrijk ceremonieel ten aanzien van de Staten, als duidelijk voorbeeld van de vernedering van de opstandigen tegen het gezag van de vorst.²⁵

In de grote Gentse opstand (1447-1453) valt, in tegenstelling tot de Brugse, geen

spontane uitbarsting te bespeuren. De aanleiding was de weigering in de Gentse Grote Raad om op voorstel van de hertog een half-permanente zoutbelasting in te voeren, zodat het systeem van de bedden overbodig zou worden. Aangezien het de bedoeling van Filips was dit stelsel naar Frans model te veralgemenen in de Nederlanden, betrof de inzet niet minder dan een fundamentele hervorming van de fiscaliteit, die ook de inspraak van de representatieve instellingen in het algemeen aanzienlijk zou terugschroeven. Het Gentse veto lokte ook bij de Vier Leden een afwijzing uit, zodat de zoutbelasting niet eens meer werd voorgelegd aan de andere gewesten.

De wrok van de hertog over deze publieke nederlaag concentreerde zich op enkele ambachtsdekens persoonlijk die hij vooraf over deze materie had geraadpleegd. Hij beschuldigde hen later van meened en blamage aan zijn adres en wenste hen daarom te verwijderen uit het stadsbestuur. Dit lokte weer een conflict uit bij de volgende magistraatsvernieuwingen, daar de stad uitgesproken vijanden van de hertog voordroeg. Ondertussen stapelden zich allerlei grieven op tegen de door vorstelijke ambtenaren gepleegde overtredingen van de privilegiën en gewoonten der steden en kasselrijen. Het was duidelijk dat de hertog juist daarmee wenste af te rekenen om ook de fiere hoofdstad, die hij in 1436 en 1437 had moeten ontzien, onder zijn gezag te dwingen. Door tweemaal zijn baljuw terug te roepen en daarmee de rechtspleging lam te leggen, oefende hij druk uit. De andere Leden en ook de Staten hebben wel herhaaldelijk bemiddeld in dit conflict maar steeds vanuit de legitimiteit, zodat zij uiteindelijk de zijde van de vorst kozen. Na talloze incidenten riepen de ambachtsgilden op 26 oktober 1451 een algemene staking uit en bewapenden zij zich. Het is niet overdreven te stellen dat de vorst, zo hij niet bewust heeft geprovoceerd, dan toch bewust een harde lijn heeft gekozen. Zich sterk wetend in de rest van zijn gebieden, kon hij met een opzienbarend conflict wellicht meer effect bereiken, ook in zijn andere gewesten, dan met mededogen. Van toen af kwam te Gent een revolutionair bewind aan de macht, gesteund op volksvergaderingen. Tegenover dergelijke ontwikkelingen stonden de legitieme magistraten in de andere steden *a priori* vijandig, zodat Gent ook in het graafschap geheel geïsoleerd raakte. Alleen geestelijken, handelaars en de hertogin konden nog bemiddelend optreden. Hoewel het stadsbestuur bleef aansturen op verzoening, moest het onder druk van de bevolking vanaf april 1452 militaire acties doen uitvoeren in het kwartier om de bevoorrading veilig te stellen. Op het strijdtoneel leden de Gentse milities echter herhaaldelijk nederlagen, wat illustreert dat ook op militair-technisch gebied de vorst in het voordeel stond: alleen hij beschikte immers over zwaar geschut en getrainde manschappen. Bovenal lag Filips' sterkte in de steun die hij in al zijn andere gewesten kreeg in de vorm van bedden en troepen om Gent te onderwerpen. Belangrijk was ook het legitimisme van de rest van Vlaanderen, dat deels werd gepaaid door de toegeeflijkheid van de regering, deels nog onder de indruk verkeerde van Brugges bestraffing in 1438.

Na de vernietiging van de Gentse milities op 23 juli 1453 te Gavere volgden een exemplarische bestraffing met een astronomische geldboete, allerlei symbolische vernederingen en typisch ook de beknotting op velerlei gebied van de extra-territoriale rechtsmacht van de schepenen, hun onderwerping aan de Raadkamer, en verdergaande regeringsinterventie bij de magistraatsvernieuwing. De centralisatie van de staatsmacht was dus een heel stuk verder gebracht, op een wijze die ook ver buiten Vlaanderen de gewenste indruk heeft gemaakt.²⁶ Karel de Stoute zette nog een stap verder in deze richting toen hij in januari 1469 het voltallige Gentse stadsbestuur met de ambachtsgezworenen ertoe dwong hem in een plechtige zitting om genade te smeken voor de relletjes tijdens zijn Blijde Intrede. Daarbij vernietigde hij het privilege van koning Filips de Schone uit 1301 en bepaalde dat voortaan de magistraat door zijn commissarissen zou worden aangesteld, zoals ook in de andere steden.²⁷

Typerend voor de uitwerking van de afstraffing van Gent is de abrupte vermindering van de activiteit van de Vier Leden: van 1436 tot 1453 hielden ze per jaar gemiddeld 34 vergaderingen, van 1453 tot 1465 nog slechts 26, een aantal dat nog verder zou dalen. Overigens moet hier ook nog worden opgemerkt dat het niveau



De saint augustin en bug sermon.

Domme on ne peut nettoier
 ne turer les pechiez par su
 ne mais ce fait on bien
 par aumosne la soit ce q
 l'une soit bonne. Couteshoi
 es meuly vault aumosne Et se on peut

Margaretha van York, derde
 echtgenote van Karel de Stoute
 met de Hl. Margaretha van
 Antiochië en de kerkvaders
 in gebed voor de

St.-Goedelekerk te Brussel.
 Op de achtergrond, op een van
 de stadshuizen, de kerk van
 de Zavel.
 Miniatuur van Dreux Jean in

Nicolas Finets vertaling
 'Benois seront les
 miséricordieux' (15de eeuw).
 Koninklijke Bibliotheek,
 Brussel, Hs. 9296, fol 17 r°.



Onderwerping van de Gentenaars aan Filips de Goede in 1453. De figuur links van de hertog houdt een privilege in de hand.

De nederlaag van Gent in 1453 na haar grote opstand, op de achtergrond de grote toren met vier hoektorentjes (St-Niklaas?).

Miniaturen van de Meester van de 'Privileges van Vlaanderen en Gent', opgesteld tussen 1454 en 1467 voor Filips de Goede. Österreichische Nationalbibliothek, Wenen, Cod. 2583, resp. fol. 13 en fol. 349 v.

vanaf 1436 al beduidend lager was dan voordien. Daarmee ging een sterk afgenomen betrokkenheid bij handel en rechtspraak gepaard, terreinen waarop de Vier Leden voordien zeer actief waren geweest.²⁸

FISCALITEIT EN MUNTWEZEN

De vereniging van de Nederlanden bood Filips de Goede de gelegenheid om althans binnen dat gebied een monetaire eenheid te vestigen. Het zou niet meer mogelijk zijn om, wat hij zelf in de voorgaande jaren had toegepast, de munt in één Nederlands vorstendom te ondermijnen door in een ander munten met een lager gehalte te slaan. De 'vierlander', een zilverstuk met de waarde van één stuiver of twee Vlaamse groten, symboliseerde tastbaar voor iedereen de schaalvergroting waar hij bij betrokken was. De muntordonnantie van oktober 1433 voerde tevens een forse opwaardering door, met 28% voor het goud en 23% voor het zilver. Deze uitgifte luidde een periode in van langdurige monetaire stabiliteit in de Nederlanden. Het belangrijkste probleem op dit gebied bleef het effect van Gresham, de afvloeiing van edel metaal naar de omliggende gebieden waar munten van minder waarde, vaak imitaties van de Bourgondische, werden geslagen (in Utrecht, Gelre, Luik, de Rijnstreek en Doornik). Hoewel hierdoor de Bourgondische muntslag vele jaren ophield, getuigt dit verschijnsel van hoogconjunctuur, mogelijk van oververhitting van de Nederlandse economie.²⁹

Deze problemen en die van de invoer van Engels laken waren typisch gemeenschappelijk voor de samengebrachte gewesten. Zij brachten dan ook de representatieve delegaties van steden of ook van de Staten uit die verschillende vorstendommen bijeen. Zeker in 1437 was er sprake van een vergadering van wat later de Staten-Generaal zou heten, met delegaties van zeven landsheerlijkheden. Een regelmatige activiteit ontplooide dit orgaan pas na 1464.³⁰

Beden werden vooral nog aan de afzonderlijke representatieve instellingen gevraagd. De eerste gemeenschappelijke aanvraag vond plaats in 1471-1472, de tweede in 1473. Bij de verdeling tussen de gewesten nam Vlaanderen steeds het leeuwendeel op zich, namelijk meestal 25%, gevolgd door Brabant met 22% en Holland met 18 à 20%. In dit verband vond waarschijnlijk in 1469 ook de mislukte poging plaats om in Vlaanderen, zoals in Henegouwen en Brabant gebruikelijk was, haardentellingen te hanteren als verdeelsleutel voor vorstelijke belastingen. Dit zou immers tegelijk een redelijk uniforme repartitie tussen de gewesten hebben mogelijk gemaakt. De Vier Leden verzetten zich hiertegen met kracht, omdat zij juist voordeel putten uit het onderhandelen over particuliere belastingvermindering.³¹

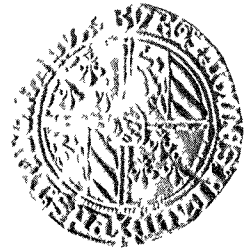
Eén van de doeleinden van alle vorsten die een sterke staatsorganisatie nastreefden, was regelmatig en automatisch te kunnen beschikken over zo hoog mogelijke belastingen. Het stelsel van de beden beantwoordde niet aan die doelstellingen en noopte bovendien de vorst vaak tot concessies. Van 1433 tot 1437 bij voorbeeld betaalde Vlaanderen, na de weigering van een grote bede in 1434, de hertog geen belastingen. Ook tijdens de jaren veertig bleven de ontvangsten uit beden zeer onregelmatig, hoewel ze gemiddeld per jaar toch al een vijfde hoger lagen dan in de periode 1415-1425. Filips de Goede poogde, onmiddellijk na het herstel van de handelsbetrekkingen met Engeland, in 1440 te Grevelingen een tol in te stellen van 5% op alle goederen die van en naar Calais werden vervoerd. Gedurende enige jaren hebben de Leden dit door middel van een zeer grote bede kunnen tegenhouden, maar na afloop daarvan kwam de heffing er toch. Filips' poging in het jaar 1447 om door een half-permanente zoutbelasting een stap verder te zetten naar een autonoom financieewezens, mislukte door het resolute verzet van Gent en de andere Leden, wellicht mede als gevolg van hun negatieve ervaring met de Grevelingse tol.

De hertog nam toen zijn toevlucht tot regelmatigere beden met een langere termijn. Na de Gentse opstand (1456-1471) steeg hun jaarlijkse opbrengst nog eens met 30% ten opzichte van de voorgaande periode (1439-1452). Het is moeilijk een overzicht te krijgen van de financiën van de hertogen; zelf hadden zij daar trouwens ook moeite mee gezien de diversiteit aan inkomsten en kassen. Volgens een uit 1443 daterende staat – dit uitzonderlijke document getuigt op zich zelf al van het streven van de vorst om greep te krijgen op zijn financiën – beliepen de bruto-ontvangsten van het hertogelijk domein in Vlaanderen dan 151 754 pond parisis of 24% van alle gewesten. Van 1439 tot 1449 brachten de Vlaamse beden gemiddeld 127 745 pond parisis op per jaar, toen dus nog iets minder dan het domein. De sterke en aanhoudende stijging van de inkomsten uit beden heeft wellicht deze verhouding definitief omgekeerd. De hertogen van Bourgondië zijn er dus niet in geslaagd om zich te verzekeren van rechtstreekse belastingen op de goederenomzet, zoals de koningen van Engeland en Frankrijk en vele andere vorsten die toen genoten. Tot ver in de 16de eeuw bleven de Nederlandse vorsten dus afhankelijk van de goede wil van de Staten. De politieke consequenties op lange termijn van Filips de Goedens mislukking op dit gebied zijn nauwelijks te overzien.³²

Primaat van de buitenlandse politiek: Na 1473

Het proces van interne organisatie van een sterke, centraal bestuurd staat, culmineerde in 1473 in de reeks ordonnanties waarbij Karel de Stoute een staand leger inrichtte, een centrale Rekenkamer oprichtte te Mechelen met een afdeling voor het domein en één voor de beden, en hij de Grote Raad omvormde tot Parlement van Mechelen. De mislukking van de onderhandelingen met de keizer over de verlening van een koningstitel aan Karel of zijn opvolger voor het geheel of een deel van de Nederlanden, kan de uitvaardiging van deze maatregelen alleen hebben bevorderd.³³ Hoewel Karel de Stoute ook vóór die datum actief was betrokken in tal van oorlogen, waren die toch nog overwegend gericht op de afronding van zijn territoria in de Nederlanden (herovering van het gebied langs de Somme en inpalming van Luik, Gelre, Friesland, de Elzas en Lotharingen). Na 1473 werd de hertog echter meegesleept in een draaikolk van oorlogen die hem geen uitzicht boden op interessante gebiedsuitbreiding en waarin hij met nieuwe vijanden werd geconfronteerd. Nog belangrijker is evenwel dat die inzet zijn aandacht grotendeels afleidde van de Nederlanden; sterker nog, toen hij door opeenvolgende nederlagen in moeilijkheden kwam, moesten hij en vooral zijn dochter Maria, zoals Jan zonder Vrees, vergaande concessies doen om zich te kunnen handhaven. Daardoor kregen de regionale machtsstructuren die van 1430 tot 1473 systematisch waren verdrongen, weer de bovenhand; in Vlaanderen tot 1492.

Deze oorlogspolitiek drukte zeer zwaar op de Vlaamse onderdanen: de belastingen



Munten
Boven Filips de Goede,
Vierlander of dubbele groot,
Bourgondische Nederlanden,
15de eeuw Onder Filips de
Goede, Gouden Ryder,
Bourgondische Nederlanden,
15de eeuw
Koninklijk Penningkabinet,
Den Haag





*Plattegrond van Grevelingen
door Jacob van Deventer, circa
1560*

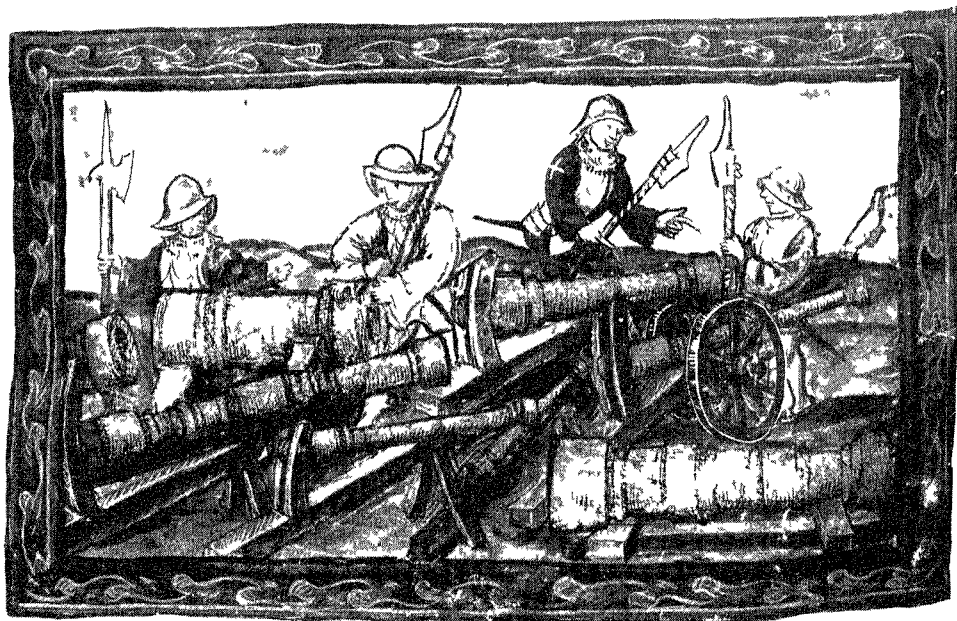
van 1472 tot 1482 beliepen het drievoud van die tijdens de voorgaande vijftien jaren; 1475 was het recordjaar van de hele eeuw, met 886 000 pond parisis. Bovendien eiste Karel de Stoute in 1475 en 1476 herhaaldelijk manschappen en materieel op, riep de leenmannen en achterleenmannen op voor dienst en beval de algemene bewapening van 'elc die stoc draghen mochte'. In 1473 moest Karel een lange reeks concessies doen inzake klachten van het land, in ruil voor een grote bede.³⁴ Opmerkelijk is daarbij onder meer dat buitenpoorters niet anders zouden worden belast dan waar zij rechtsonderhorig waren, dat wil zeggen in de steden. Zulks ging in tegen de tot dan toe gevoerde politiek van beknotting van dit statuut. Hetzelfde herhaalde zich in 1477 op een veel grotere schaal, gezien de druk van de Franse invasie en opstanden in vele steden.

Opvallend is dat deze opstandige beweging zich niet alleen voordeed in de drie grote steden van Vlaanderen, maar zich uitbreidde tot het hele graafschap en tot de meeste andere gewesten. Bepalend was dat overal een bevrijding plaatsvond van een gezag dat tijdens de voorbije jaren teveel voorrechten had geschonden en de geldbeurzen te zwaar had aangesproken. Het is evenwel opvallend dat buiten Gent alle grieven een zuiver lokaal karakter droegen. Het Gentse charter van 31 januari 1477 opende de reeks stedelijke privilegiën. Het maakte de ongunstige bepalingen van 1453 en 1469 ongedaan inzake de verkiezing van de magistrat en de ambachtsdekens, de bevoegdheid van de Grote Raad van de stad en de extraterritoriale rechtsmacht van de schepenen. De Brugse charters van 30 maart en 17 april vestigden opnieuw, zoals in 1436-1438, de heerschappij van de stad over het Vrije en herstelden een aantal voorrechten die in 1438 waren afgeschaft. Te Ieper eiste het volk de afschaffing van nieuwe accijnzen en herstel van de ambachtsprivilegiën.

Het algemeen 'Groot Privilegie' en het Vlaamse privilege, die beide op 11 februari werden uitgevaardigd, zijn bekrachtigingen door de hertogin van klachtenlijsten die de Staten haar hadden voorgelegd. Op zich zelf was deze procedure gebruikelijk, laatst nog in 1473. De tendens van beide is het terugschroeven van het proces van staatscentralisatie, in de plaats waarvan opnieuw de regionale en stedelijke machtskernen werden versterkt.

Te Gent, waar het hof verbleef en de Staten-Generaal waren bijeengeroepen, hoorde men op 10 of 11 januari het nieuws over de nederlaag bij Nancy, en pas de 24ste wist men er zeker dat de hertog was overleden. Vóór 15 februari was er te Gent echter geen sprake van enig oproer, zodat de privilegiën in volle legitimiteit werden verleend.

*In Granson vond op 1 maart
1476 een veldslag plaats tussen
de legers van Karel de Stoute
en de Zwitserse Eedgenoten.
Laatstgenoemd leger behaalde
een grote overwinning, tot de
buit behoorde ook de gehele
artillerie van het
Bourgondische leger.
Minatuur uit de 'Luzerner
Chronik' van Diebold Schilling
(1507/1513)
Schweizerisches
Landesmuseum, Zurich*



Door de wijze van redactie droegen die privilegiën een zeer concreet, enigszins verward karakter. Men herkent erin de belangrijkste geschilpunten tussen regering en volksvertegenwoordiging tijdens de voorbije jaren. Zo is het opmerkelijk dat de eerste 12 artikelen (van de 47) handelen over corruptie bij de aanstelling en ambtsuitoefening van stedelijke functionarissen. Verder betrof een reeks bepalingen concrete misbruiken van vorstelijke ambtenaren. Een derde pakket ging over de landsheerlijke rechtspraak die als volksvreemd en te inhalig werd afgeschilderd; haar bevoegdheden werden duidelijker aan banden gelegd. Tenslotte werden ook de voorrechten van de clerus opnieuw bevestigd.³⁵

De vaak voorkomende klachten van ambtsverkoop en -verpachting en corruptie zijn typerend voor de Bourgondische administratie. Zo was bij voorbeeld het ambt van baljuw door deze algemene praktijk – die door de hertogen werd aangemoedigd uit financiële overwegingen op korte termijn – in hoge mate uitgehold, wat vanzelfsprekend in het nadeel uitviel van de rechtsonderhorigen.³⁶ Zulke procédés wijzen in het algemeen op een onvoldoende sterke staatsorganisatie, omdat die er niet in slaagt haar primaire doelstellingen te verwezenlijken. De uitbreiding van de corruptie tot het niveau van de stedelijke functionarissen maakte deze laatste tot de eerste mikpunten van de opgekropte volkswoede. De magistraatsvernieuwingen van 1477 brachten een volledig andere fractie in de besturen, die niet of nauwelijks onder Karel de Stoute had gediend. Daarentegen moesten talloze oudgedienden hun loyaliteit aan de hertog met het leven bekopen. Men heeft in de gebeurtenissen van 1477 een reactionaire beweging gezien tegen de 'moderne' staat die 'in de lijn van de geschiedenis' zou hebben gelegen.³⁷ Dergelijke uitspraken leggen wellicht al te veel waardering in de feiten. De regering is tijdens de laatste jaren vóór 1477 op vele gebieden drastisch opgetreden met volledige minachting voor alle gevestigde gewoonten, voorrechten en belangen. Zulks lokt altijd weerstanden uit. Dat zij bij het eerste moment van geldnood (1473) concessies moest doen en tijdens een opvolgingscrisis veel van haar verwezenlijkingen moest opgeven, past volledig in de lijn van stroom en tegenstroom tussen centrale overheid en regionale machten die van de 14de tot ver in de 16de eeuw om het overwicht vochten.

De overwinningen van 1477 waren overigens van korte duur. De centrale instellingen herstelden zich; reeds in 1480 beklaagden de Leden zich opnieuw over de verpachting van gerechtelijke ambten; de oorlog tegen Frankrijk bleef astronomische bedragen kosten. In de herfst van dat jaar eiste de Grote Raad van Gent inzage in de rekeningen van de beden; spoedig daarna kwam de stad in openlijk conflict met aartshertog Maximiliaan wegens het verwijt van corruptie aan het adres van vorstelijke ambtenaren. Gent zette zijn kwartier onder druk om elke financiële of militaire toelage te weigeren. Gent en ook Brugge waren bepaald niet geneigd af te zien van de recent heroverde macht en toe te geven aan de hernieuwde druk van de administratie en de centrale regering. Op het ogenblik dat Maximiliaan zich, na het overlijden van zijn echtgenote, geroepen achtte persoonlijk het bewind over te nemen, waren de spanningen die tijdens de volgende tien jaren een interne oorlog zouden uitlokken, dus al acuut.